

КОНЦЕПТУАЛЬНІ МОДЕЛІ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ СИСТЕМ В УМОВАХ ЇХ ІННОВАЦІЙНО-ІНВЕСТИЦІЙНОЇ МОДЕРНІЗАЦІЇ

Н.Я. Юрків, канд. екон. наук,
ДННУ «Академія фінансового управління» Міністерства фінансів України

Окреслено сукупність концептуальних моделей економічної безпеки соціально-економічних систем, наведено їх сутнісні характеристики.

Здійснено систематизацію моделей економічної безпеки залежно від періодів економічного розвитку держави.

Ключові слова: економічна безпека, концептуальна модель, соціально-економічна система.

Постановка проблеми. Держава являє собою складну соціально-економічну систему, утворену великою сукупністю підсистем на різних рівнях функціонування та управління з різноманітними елементами і взаємозв'язками. Управління цією складною системою має на меті забезпечення потреб громадян та суспільства. Потреби громадян відомі – фізіологічні, безпеки, приналежності, поваги, пізнання, естетичності, самореалізації [1]. Зокрема, потреби безпеки ототожнювалися зі стабільністю, залежністю, захистом, свободою від страху, тривоги і хаосу, потребою в структурі, порядку, законі, обмеженнях. При цьому, зрозуміло, що найголовнішим є життя людини, а для суспільства (що виражається в інтересах держави) важливо забезпечити державність і суверенітет, здатність національного господарства створювати необхідні для розширеного відтворення товари і послуги.

Управління соціально-економічними системами ускладнюється по мірі збільшення їх розмірів та зміни технологічних укладів. Це потребує обґрунтування його принципів та механізмів, виходячи з теоретичних положень і концепцій системного аналізу, в основі якого знаходиться поняття системи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання безпечного розвитку економіки, спроможної до самоіснування в умовах реформування, наявності внутрішніх і зовнішніх дестабілізаційних, інколи непрогнозованих чинників, досліджувалися відомими вченими [2–13].

На сучасному етапі розвитку науки сутнісні характеристики економічної безпеки перебувають вже не на стадії становлення, а на стадії уточнення сутнісно-системних характеристик на різних рівнях управління як у загальнотеоретичному плані, так і в теоретико-прикладному аспектах, спрямованих на зміцнення безпеки у стратегічно важливих сегментах економіки, зокрема в її реальному секторі. Секторальний аспект економічної безпеки на мікрорівні знайшов своє висвітлення і у працях вітчизняних науковців [14–17].

Зважаючи на існування значної кількості теоретичних концепцій, підходів до моделювання безпечного розвитку економіки, виникає необхідність у їх систематизації та узагальненні.

Мета статті – окреслення сукупності концептуальних моделей економічної безпеки соціально-економічних систем, їх систематизація залежно від періодів (фаз) економічного розвитку держави та обґрунтування пропозицій щодо визначення пріоритетів державної соціально-економічної політики та застосуван-

ня адекватних моделей економічної безпеки держави в умовах інноваційно-інвестиційної модернізації.

Прикладне та загальнотеоретичне вирішення проблем забезпечення економічної безпеки актуалізується здебільшого в періоди соціально-економічної нестабільності, економічного спаду та криз, які є закономірними, циклічними, мають матеріальну основу, піддаються прогнозуванню і пом'якшуються ефективним державним регулюванням [18].

Вивчення проблем економічної безпеки свого часу стосувалися також теорії ризиків, катастроф як масштабних загроз суспільного розвитку задля обґрунтування способів їх подолання та недопущення соціальних криз, конфліктів як всередині, так і між суспільними групами, окремими індивідами, державою, системного упорядкування та самоорганізації [19–23].

Необхідність та завдання гарантування економічної безпеки відображалися й у економічній теорії добробуту Бергсона, Пігу, Парето, Бенґама, Сиджуїка [24–25] та ін. Зокрема, було запропоновано типологію стадій розвитку національного господарства з погляду суспільства за різних комбінацій індивідуальної корисності (від безпечного до небезпечного). Оптимальним було визначено таке співвідношення, за якого економіка як система застрахована від потрясінь.

Розвиваючи теорію економічного порядку, В. Ойкен довів, що процес реформування національного господарства априорі загрозливий для інтересів держави, а тому потребує ґрунтового прогнозування і планування на предмет забезпечення економічної стабільності і стійкості [26].

Досить дотичними до етимології економічної безпеки варто визнати наукові доробки інституціоналізму [27, 28], зокрема при дослідженні таких категорій як економічна потужність, її компоненти та детермінанти; пошуку шляхів підвищення економічної міцності держави, до яких вчені відносять вигідність географічного розташування, наявність природних ресурсів, потенціалу промисловості, стану розвитку війська, ефективність систем державного управлін-

ня та регулювання, дипломатії, національної самосвідомості та моральності суспільства [27]. У подальшому були виокремлені такі складові потужності національного господарства як продуктивність економіки та розвиненість технологій, конкурентоспроможність продукції, обсяги національного доходу і золотовалютних запасів, рівень економічної спеціалізації, наявність передумов для модернізації та розвитку економіки [28].

Глобалізація та посилення залежності між національними економіками, які розпочалися з середини ХХ ст., привели до активізації наукових досліджень, в яких економічна безпека трактувалася з погляду так званого економічного суверенітету як напряму з акцентом на державну зовнішньоекономічну політику функціонування національних економік в умовах світових економічних криз [28, 29]. Варто зауважити, що на цих ранніх етапах кристалізації економічної безпеки як окремого напряму економічної науки її проблеми зводилися в основному до військової сфери та доступу до природних ресурсів. Зокрема, застосування військової сили вважалося вирішальним аргументом в системі міжнародних економічних відносин.

У концепції так званого нового міжнародного економічного порядку було висунуто гіпотезу про неіздатність сучасних політичної і економічної систем вирішувати складні проблеми міжнародної економіки, що має негативним наслідком внутрішньоекономічну дестабілізацію. Відтак навіть економічно розвинені держави не спроможні повноцінно оцінювати стан високої економічної безпеки в умовах істотної взаємозалежності та взаємопов'язаності національних економік. Ключем до вирішення цієї проблеми прихильники концепції визначають спільність інтересів та участь країн у реалізації спільних стратегій міжнародного економічного співробітництва і розвитку задля безпеки всіх її учасників.

Категорія економічної безпеки корелює не лише з поняттям розвитку, але й конкурентоспроможності, зокрема як критерію життєздатності економіки. Так, А. Заха-

ров доводить, що застосування категорії економічної безпеки є взагалі недоцільним в умовах розвитку, відмінних від екстремальних. Науковець аргументує, що небезпеки з'являються при реформуванні національного господарства, будучи невід'ємною умовою розвитку ринкової економіки [30]. Утім, як розвиток, так і сила небезпек істотно визначаються чинниками: природними (географічне розташування, природні ресурси, клімат), які не змінюються; історичними, що деякою мірою піддаються змінам; регульованими (стан розвитку економіки та структурні перетворення, потенціал диверсифікації, валютно-кредитні можливості, народжуваність населення та ін.).

Вагомий внесок у дослідження проблем економічної безпеки на різних рівнях системної ієрархії управління зробив О. Власюк. Науковець у власних наукових пошуках доходить висновку про неоднозначність підходів до виявлення онтологічних характеристик феномену безпеки, адже, з одного боку, безпека розглядається як стан об'єкта, з іншого, як умова сталого розвитку, а ще з іншого як результат певних управлінських заходів. Всі ці характеристики є взаємодоповнюючими, в сукупності утворюють системно-структурні та функціональні властивості безпеки [31].

На взаємозалежності проблем циклічності економічного розвитку та державної політики зміцнення економічної безпеки держави наголошує й А. Сухоруков, виділяючи чотири визначальних фази: зменшення ділової активності, зайнятості, зовнішньої торгівлі; адаптації до нових умов; зростання інвестицій та виробництва; зростання ВВП, торгівлі, інноваційної активності та конкурентоспроможності [32].

Отже, концептуальні характеристики економічної безпеки держави не обмежуються лише проблемами економічного зростання в умовах глобалізації та конкуренції, а відображають багатофакторний соціально-економічний феномен, визначаються особливостями державного регулювання відносин власності, інноваційно-інвестиційної модернізації, комерційно-господарського середовища, створення

умов та мотиваційних механізмів галузевосекторального розвитку, розвитку людського капіталу та ін. Тому при визначенні пріоритетів державної політики в сфері економічної безпеки потрібно враховувати не тільки періоди економічного розвитку держави, але і комплекс чинників інституційного, соціального, національного та політичного характеру.

Теоретичні пошуки у сфері забезпечення економічної безпеки соціально-економічних систем часто зводилися до обґрунтування відповіді на питання, чи цей процес взагалі може бути керованим, а якщо так, то яким чином і якою є роль держави у цьому процесі. Очевидно, що саме органи державного управління є головним суб'єктом управління економічною безпекою на макро- та мезорівнях системної ієрархії, а її гарантування потребує створення адекватних для цього умов. Відтак, за кожної конкретної ситуації в тій чи іншій країні утворюється певна модель забезпечення економічної безпеки держави:

- **модель державного економічного суверенітету**, яка за ринкової системи господарювання в демократичних суспільствах ґрунтується на ідеї структурної, функціональної варіативності і конкурентоспроможності у просторі фінансово-економічного, матеріального, трудового, товарного ринкового хаосу [33]. Певною мірою парадоксально, але разом із всезагальною деконцентрацією планування соціально-економічного розвитку і безпеки державою вибудовується таке інституціональне середовище, за якого утворюється раціональна та обґрунтована діалектична єдність інноваційної активності, ризику та стабільного, технологізованого, фінансово- та економічно ефективного господарювання. Характеризована модель безпеки стосується як внутрішньої, так і зовнішньої сторін економічної безпеки, що, утім, можливо лише за умови належного фінансування заходів за більшістю зон господарювання підвищеного рівня ризику та пошуку резервів посилення конкурентоспроможності;

- **модель економічної закритості** (а відтак і захищеності від зовнішніх ризиків та загроз), тотальної плановості економічного

розвитку. Очевидно, що обрання вказаної моделі як основи державної безпекової політики має не лише право на існування, але й може бути до певної міри ефективним (сучасна практика Китайської Народної Республіки), проте обов'язковою умовою цього є дієве та системне планування, інституціональне забезпечення контролю безпеки за всіма напрямками. За сучасних умов розвитку світогосподарських відносин посилюються такі загрози застосування тотальної фінансово-господарської закритості, як уповільнення процесів обміну (з країнами – партнерами із зовнішньоекономічних відносин) товарами (послугами), капіталами, об'єктами інтелектуальної власності, результатами інноваційної діяльності; забезпечення конкурентоспроможності валового національного продукту потребує все більшої концентрації власних фінансово-інвестиційних ресурсів; послаблення конкуренції на внутрішньому споживчому ринку за недостатнього державного контролю врешті-решт призводить до погіршення якості споживчих товарів і послуг, що запускає механізми зниження рівня якості життя населення з негативними наслідками посилення соціальних проблем та погіршення демографічної ситуації;

- **модель еволюційної модернізації** з первинним накопиченням капіталу, інновацій та технологій, здійсненню економічних та соціальних реформ, нагромадженню ринкових інститутів, які в сукупності забезпечують її функції безпеки. Очевидно, що урядами країн, системи управління економікою яких не можуть бути чітко ідентифікованими як ринкові чи командно-адміністративні, де відбуваються модернізаційні або трансформаційні реформаційні процеси, застосовуються модифіковані моделі економічної безпеки держави. Такий досвід характерний, зокрема, для більшості європейських країн під час повоєнного відновлення у ХХ ст. За такого варіанта державної політики можуть поєднуватися позитивні практики планування і програмування економічного розвитку в умовах ринкової системи господарювання та розумної децентралізації управління і розподілу ресурсів за планової економіки. Така по-

літика дозволяє підсилити можливості ринкових механізмів задля інтеграції у світогосподарську систему. Характеризована модель стосується й максимального усунення перешкод розвитку здорової ринкової конкуренції, підприємницької активності населення та його захищеності заходами державної соціальної політики;

- **політична (європейсько-кейнсіанська) модель** безпеки, за якої практично всі завдання щодо вирішення проблем економічної безпеки покладаються на державу, а не на громадський сектор чи його інституції. Такий підхід дозволяє сконцентрувати функції безпеки в «одних руках» та забезпечити справедливий розподіл благ і господарських ресурсів, обмежити нераціональні для суспільства приватні економічні інтереси. Але його очевидними недоліками виступають: великі витрати на безпеку, бюрократизація управління і надмірне збільшення владних можливостей, можлива нестабільність державної політики вибудовування потужної системи економічної безпеки держави внаслідок еволюційних процесів зміни владних еліт. Зокрема, якщо за цієї моделі зміни відбуваються не еволюційно з одночасним паритетним розширенням можливостей організацій громадянського суспільства, а внаслідок реалізації владних рішень (переважно адміністративного характеру), то зони зростання утворюються здебільшого внаслідок зміни співвідношень вільного та зайнятого економічного простору, що може призводити до структурних (міжгалузевих, видових, територіальних, об'єктних) деформацій;

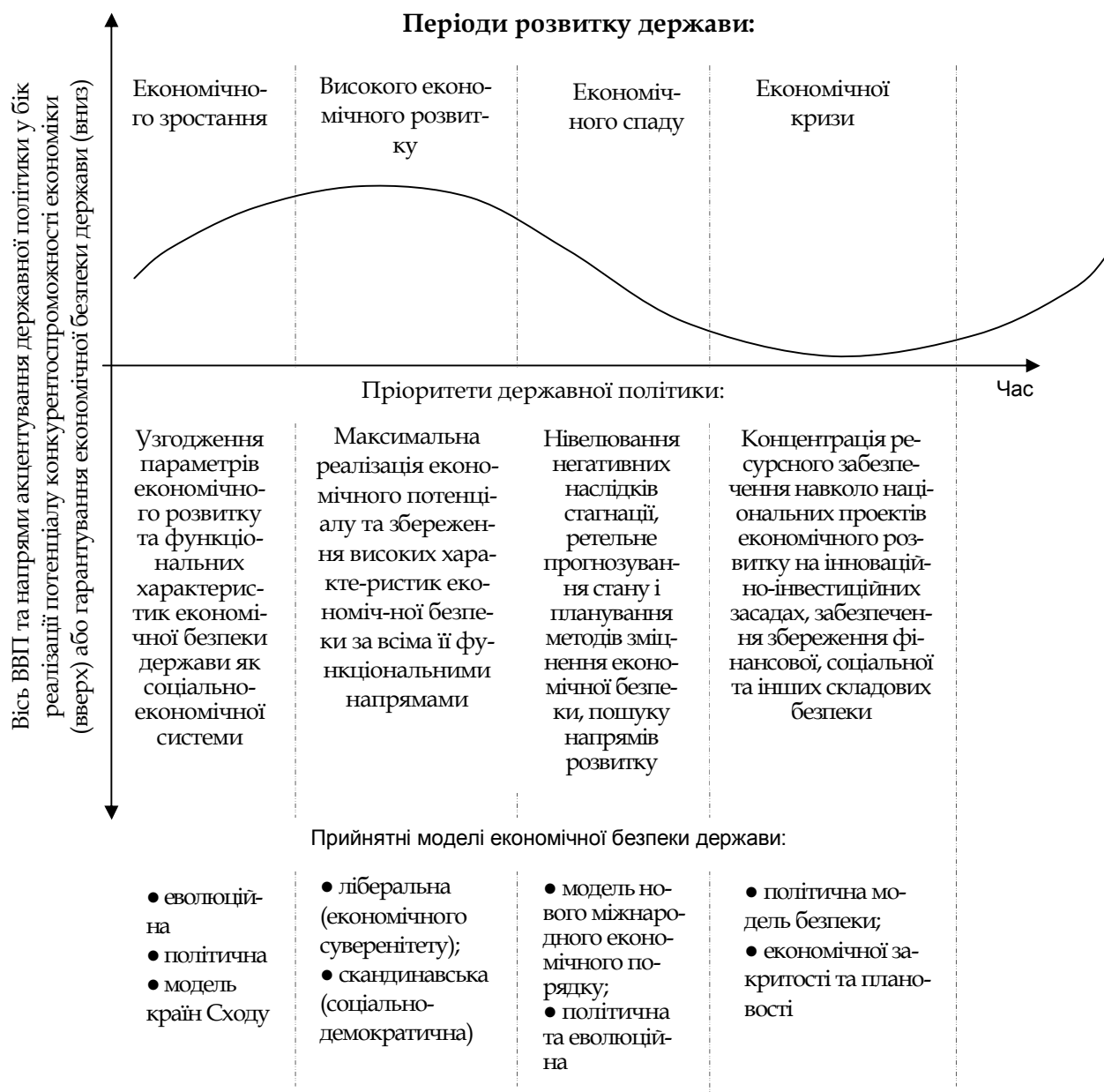
- **скандинавська модель** (Швеція, Норвегія, Данія) економічної безпеки держави як соціально-економічної системи, за якої пріоритет надається забезпеченню соціальної складової безпеки та істотній ролі держави через активне застосування інструментів соціальної підтримки, захисту, соціальних виплат, створення робочих місць, збільшення доходів населення та покращення якості життя.

Прикладне значення охарактеризованих концептуальних моделей, напрацьованих в результаті еволюції державної політики управління економічною безпекою, поля-

гає у підсиленні переваг та мінімізації негативних наслідків при застосуванні певної моделі чи поєднанні кількох з них на відповідному етапі суспільно-політичного та соціально-економічного розвитку країни. Причому це стосується не лише тих економік, які проходять реформування чи знаходяться на посттрансформаційному етапі розвитку, а значною мірою й провідних за економічним розвитком країн світу.

Відтак значні витрати на посилення безпеки та реалізацію політики військово-економічної експансії в умовах внутрішньої економічної стагнації або надання перева-

ги захисній стратегії та закритості внутрішнього ринку за достатньої фінансової потужності і конкурентоспроможності національного господарства можуть бути недоречними, що підтверджує необхідність періодичного коригування обраної моделі, стратегії та тактики гарантування економічної безпеки держави. Виходячи з результатів досліджень концептуальних характеристик економічної безпеки держави та моделей її забезпечення пріоритети державної політики та моделі економічної безпеки слід визначити за наступною схемою (рисунок):

Пріоритети державної політики та моделі економічної безпеки за періодами (фазами) економічного розвитку держави (запропоновано автором)

Державна політика ґрунтується на залежностях фаз економічного розвитку, пріоритетів регулювання та моделей економічної безпеки. Причому вказані залежності мають не лише теоретичний характер, але й підтверджуються сучасною практикою – скороченням державних видатків на безпеку у США після розгортання фінансово-економічної кризи 2008 р. та збільшенням їх у Росії після виходу на вищі темпи економічного зростання на початку 2000-х років; застосуванням більш виваженої та обережної політики фінансування соціальних статей бюджету у країнах ЄС, збільшенням уваги до фінансової, енергетичної, продовольчої та зовнішньоекономічної складових безпеки в системі країн-членів цього союзу.

Висновки. Аналіз світового теоретичного та практичного доробку у сфері забезпечення економічної безпеки соціально-економічної системи дозволяє стверджувати, що актуальність проблем забезпечення економічної безпеки загострюється в складних соціально-економічних умовах, обумовлених економічним спадом, негативним впливом глобальних чи локальних криз, несформованістю дієвого суспільно-політичного та економіко-правового середовища під час чи на посттрансформаційному етапі розвитку економіки. Склад-

ність тут посилюється необхідністю одночасного вирішення як завдань безпеки, так і відновлення докризових обсягів виробництва, причому в умовах істотних зовнішніх фінансової та економічної залежності, значного зносу основних засобів та відсталості технологій, обмеженості господарських ресурсів.

У різні періоди розвитку держави потрібно не лише визначати ті або інші пріоритети державної соціально-економічної політики, а й застосовувати адекватні моделі економічної безпеки держави.

Під час післякризового відновлення економіки країни державна економічна політика повинна базуватися на засадах розумної економічної відкритості та закритості, плановості збалансованого розвитку, поєднання політичної та еволюційної моделей економічної безпеки. Така політика передбачає поєднання заходів, спрямованих на посилення економічної стабільності та керованості розвитку саме базових видів економічної діяльності (локомотивів зростання) за обмеженого росту у сферах господарювання з високою рентабельністю. Такий висновок обумовлений важливою системною роллю і залежністю процесів забезпечення життєздатності реального сектору економіки та зміцненням економічної безпеки держави.

Література

1. Маслоу А. Мотивация и личность. – С. Пб.: Питер, 2008. – 351 с.
2. Солоу Р. Перспективы теории роста // Мировая экономика и международные отношения. – 1996. – № 8.
3. Шумпетер Й. Теория экономического развития / Пер. с нем. Автономова В.С. – М.: Прогресс, 1982. – 455 с.
4. Туган-Барановский М.И. Промышленные кризисы. Очерк из социальной истории Англии / Отв. науч. ред. Т.И. Деревянкин. – К.: Наук. думка, 2004. – 368 с.
5. Domar E. Essays in the Theory of Economic Growth. – N.-Y., 1957. – P.18.
6. Робинсон Дж. Очерки теории экономического роста // Essays in the Theory of Economic Growth, 1962.
7. Беккер Г. Человеческий капитал // Human Capital, 1964.
8. Шульц Т. Вложения в человеческий капитал: роль образования и научных исследований // Investment in human capital: the Role of education and of research, 1971; Инвестиции в людей: экономика качества населения // Investing in people: the Economics of population quality, 1981.
9. Менк'ю Н. Принципы экономики. 4-те вид. / South-Western College Pub. ISBN 0324224729, 2006.
10. Джеффри Сакс. Конец бедности: экономические возможности нашего времени // The End of Poverty: Economic Possibilities for Our Time, 2005.
11. Фишер Стэнли. Роль макроэкономических факторов в экономическом росте // The Role of Macroeconomic Factors in Growth, 1993.

12. *Barro P.* Детерминанты экономического роста: Вездеходное Эмпирическое Изучение, MIT Press, 1997.
13. *Mauro P.* Corruption and growth // Quarterly Journal of Economics. – 1995. – Vol. 110. – P. 683–712.
14. *Загайвили В.С.* Национальная экономическая безопасность // Общественные науки и современность. – 1999. – № 2. – С. 15–24.
15. *Флейчук М.І.* Легалізація економіки та протидія корупції у системі економічної безпеки: теоретичні основи та стратегічні пріоритети в умовах глобалізації: Монографія. – Львів: Арал 2008. – 660 с.
16. *Васильців Т.Г.* Економічна безпека підприємництва України: стратегія та механізми зміцнення: Монографія. – Львів: Арал 2008. – 386 с.
17. *Васильців Т.Г.* та ін. Пріоритети та засоби зміцнення економічної безпеки малого і середнього підприємництва: Монографія. – Львів: ЛКА, 2009. – 248 с.
18. *Скидельски Р.* Джон Мейнард Кейнс. Экономист, философ, государственный деятель. В 2-х кн. John Maynard Keynes 1883–1946. Economist.
19. *Кларк Д. Б.* Распределение богатства. – М., 1992. – С. 22.
20. *Ласло Э.* Век бифуркации. Постыжение меняющегося мира // Путь. – 1995. – №7. – С. 3–129.
21. *Дарендорф Р.* Элементы теории социального конфликта // Социс (Социологические исследования). – 1994. – № 5. – С. 142–147.
22. *Хакен Г.* Информация и самоорганизация. Макроскопический подход к сложным явлениям / Пер с англ. – М.: Мир, 1991. – 240 с.
23. *Блауберг И.В., Садовский В.Н., Юдин Э.Г.* Философский принцип системности и системный подход // Вопр. философии. – 1978. – №8. – С. 39–52.
24. *Пигу А.* Экономическая теория благосостояния. – М., 1985.
25. *Осипова Е.В.* Социологическая система Вильфредо Парето // История буржуазной социологии XIX – начала XX века / Под ред. И.С. Кона. – М.: Наука, 1979. – С. 309–331.
26. *Böhm F., Eucken W., Großmann-Doerth H.* Unsere Aufgabe // Ordnung der Wirtschaft. Heft 1: Die Ordnung der Wirtschaft als geschichtliche Aufgabe und rechtsschöpferische Leistung. – Stuttgart and Berlin: W. Kohlhammer, 1937.
27. *Моргентау Г.* Политические отношения между нациями. Борьба за власть и мир // Социально-политический журнал. – 1997. – № 2.
28. *Kindleberger Charles P.* A Financial History of Western Europe. –Brighton, New York, 1984.
29. *Tinbergen J.* Warfare and Welfare: Integrating Security Policy into Socio-Economic Policy. – Brighton, New York, 1987.
30. *Захаров А.Н.* Экономическая безопасность России в сфере международных отношений. – М.: МГИМО-Университет, 2005. – 44 с.
31. *Власюк О. С.* Теорія і практика економічної безпеки в системі науки про економіку. – К.: Нац. ін-т пробл. міжнар. безпеки при РНБО України, 2008. – 48 с.
32. *Сухоруков А. І.* Економічна безпека України в умовах сучасних геоекономічних змін // Стратегічна панорама. – 2007. – № 1. – С. 30–43.
33. *Власюк О.С.* Аналітична оцінка стратегічних напрямків та заходів щодо реалізації програми стабілізації економіки України // НІСД. – К.: Вид-во НІСД, 1998. – 82 с.

Н. Я. Юрків

КОНЦЕПТУАЛЬНЫЕ МОДЕЛИ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ БЕЗОПАСНОСТИ СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКИХ СИСТЕМ В УСЛОВИЯХ ИХ ИННОВАЦИОННО-ИНВЕСТИЦИОННОЙ МОДЕРНИЗАЦИИ

Очерчена совокупность концептуальных моделей экономической безопасности социально-экономических систем, приведены их существенные характеристики. Осуществлена систематизация моделей экономической безопасности в зависимости от периодов экономического развития государства.